

Драгана С. Триваковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Студент докторских студија
<http://orcid.org/0009-0004-0490-272X>

РЕЧЕНИЧНА ЛИНЕАРИЗАЦИЈА У ЉЕТОПИСУ ЦРКОВНОМ АНДРИЈЕ ЗМАЈЕВИЋА²

У раду се анализира реченична линеаризација на корпусу првог тома *Љетописа црквног* из друге половине XVII века. Реченична линеаризација тумачи се у светлу развоја синтаксичке конфигуративности и синтаксичке транзитивности. Разматра се позиционирање субјекта, предиката и објекта у језику Андрије Змајевића. Издвојене и анализирале су двочлане (SV, VO, ViO), трочлане (SVO, SViO, VOiO) и четворочлане (SVOiO) реченичне структуре. Резултати потврђују чињеницу да је синтаксичка конфигуративност фазична категорија. SV модел својом учесталошћу издваја се као базични у свим реченичним структурама, док се у готово изједначеном фреквенцијском односу модела VO/OV и ViO/iOV одражавају још увек непреврели процеси на пољу реченичне линеаризације, али и развоја транзитивности.

Кључне речи: старосрпски језик, ред речи, реченична линеаризација, синтаксичка транзитивност, *Љетопис црквени*, Андрија Змајевић

1. Теоријски приступ реченичној линеаризацији

1.1. Синтаксичка конфигуративност

Теоријски оквир рада чине истраживања реченичне линеаризације у старосрпском језику³, којима се до сада највише бавио Слободан Павловић у радовима обједињеним у књизи *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Павловић (2013: 11) истиче да термин синтаксичка неконфигуративност настаје осамдесетих година 20. века у теоријским оквирима генеративне граматике, тј. генеративне *теорије управљања и везивања* као ознака за специфичне синтаксичке системе без изграђене реченичне хијерархије. На реченичном плану синтаксичка неконфигуративност се, између осталог, огледа у слободном реду речи.

Проблематика развоја синтаксичке конфигуративности, те устаљивања базичног модела низања реченичних чланова могла би се посматрати и у контексту развоја категорије транзитивности у словенским језицима. Наиме, праиндоевропски језик се развија из језика активне типологије (у којем је фокус пажње на односу међу активним и инактивним актантима реченице) у језик номинативне типологије (у којем је фокус пажње на субјекатско-предикатским односима) (Грковић-Мејџор 2007). Развој транзитивности водио је слабљењу аутономије

1 draganatrivakovic@gmail.com

2 Рад представља резултат истраживања на мастерским студијама, под менторством проф. др Слободана Павловића.

3 Писани старосрпски језик дефинише се као праксом стандардизован језик који одликују текстуелна, стилска и прагматичка норма (Грковић-Мејџор 2007: 249). Термин старосрпски језик употребљава се као комплементарни идиом српскословенском језику у оквиру хомогене диглосије и тиме се истиче разлика између народног језика (као система дијалеката) и старосрпског језика као писаног језика сачуване грађе (Грковић-Мејџор 2007: 250).

реченичних елемената и стварању реченице централизоване око предиката (Грковић-Мејдор 2008: 77). У основи новог SVO модела стоји антропоцентрични принцип хијерархијске секвентивности као један од типова иконичности, по коме је реченица конципирана као језички израз ситуације у којој је агенс (самоактивни актант, примарно човек) извориште радње идентификоване предикатом и усмерене ка пацијенсу као циљу те радње (Павловић 2013: 69).

1.2. Реченична линеаризација

Као важан показатељ степена развијености синтаксичке конфигуративности сматра се реченична линеаризација, односно низање реченичних конституената: предиката, субјекта и објекта. Кроз анализу реченичне линеаризације можемо утврдити њен степен развоја у одређеном синхронном пресеку. Дијахрона истраживања показала су да је базични праиндоевропски модел реченичне линеаризације SOV, али и да је у старим словенским писменостима линеаризација слободна, а да се својом доминантношћу издваја SVO модел (Павловић 2013: 69). Хијерархијски редослед према коме се већ у првом веку постојања српске писмености субјекат као вршилац радње ставља на прво место у реченици, предикат, тј. сама радња на друго, а објекат као подносилац, али и циљ реализовања предикатске радње на треће јасно открива слику света у којој се реализовање радње поима као ток који иде од субјекта као вршиоца и иницијатора и завршава се на објекту као циљу радње (Павловић 2013: 155).

Према типу реченичне линеаризације језици се деле на: а) језике с фиксираним и б) језике с нефиксираним редом речи (Павловић 2013: 70–71). У језицима с нефиксираним редом речи, којима припада и старосрпски, може се утврдити само базични или примарни модел дистрибуције основним реченичних конституената, према коме остали регистровани модели имају секундарни статус (Павловић 2013: 71). Базични ред речи утврђује се применом следећих критеријума⁴:

- 1) фреквентивности,
- 2) дистрибутивности и
- 3) прагматичке неутралности.

Према критеријуму фреквенције, најчешћи модел линеаризације реченичних конституената по правилу је базичан (Павловић 2013: 71). Према критеријуму дистрибутивности, базичним моделом линеаризације сматра се онај модел чија дистрибуција није ограничена парадигматским профилем који сачињава синтагматску структуру (Павловић 2013: 72). Према критеријуму прагматичке неутралности, базичним моделом реченичне линеаризације могу се исказати различите комуникативне релације, док је маркирани модел линеаризације, по правилу, везан за одређен тип комуникативних релација (Павловић 2013: 71).

2. Љетопис црквни као релевантан извор језичких истраживања

Андрија Змајевић спада у ред значајнијих личности наше културе 17. века. *Љетопис црквни* представља обимну црквену историју, у којој се огледају не само особине бококторске књижевности 17. века, већ и друштвеноисторијске, верске и политичке прилике на Балкану. Пераштанин Андрија Змајевић био је један од опуномоћеника Пропаганде, а *Љетопис црквни* почиње да пише с намером ширења католичке вере у приближавању православља и католичанства са визијом унијаћења (Пижурица 1989: 8). Веровало се у пропагандну моћ књиге, те

4 Павловић (2013: 70–71) наводи критеријуме према класификацији М. Драјера.

нимало случајно Змајевић *Љетопис црковни* пише на народном језику. Народни језик се свесно користи за пропагандне дидактичко-моралистичке циљеве. Више пута је истицано мишљење у литератури да је писање дела овакве садржине на народном језику изузетак „у ондашњој пракси католичке цркве“, али с друге стране, писање хроника на народном језику јесте одлика бокељског подручја (Бојовић 2006: 29). *Љетопис црковни* чини необичним постојање више изворних верзија, као и година првог издања. Дело је сачувано у два рукописа, у којима су садржане три верзије: један је писан латиницом, а други је писан ћирилицом и има паралелни превод на латински језик. Иако је реч о истом делу, ћирилична и латинична верзија нису идентичне. Латинична верзија није била намењена објављивању, није била текстуално до краја сређена, а завршавала се ранијом годином (1675). Ћириличну верзију је сам аутор припремао за штампу, на њој је радио дуже и обухватио догађаје до 1689. године (Пижурица 1989: 19). Латинични примерак рукописа данас се чува у Археолошком музеју у Сплиту, а други примерак ћирилично-латински је подељен: први његов део чува се у Ватикану, а други у Венецији (Пижурица 1989: 14).

Дело за пишевог живота није објављено, а није дозвољено штампање дела ни почетком 18. века поред ангажовања ауторовог рођака, барског надбискупа Вицка Змајевића (Бојовић 2006: 29). Три века Змајевићево животно дело остало је у рукопису, те не чуде ни малобројна проучавања дела како у књижевности, тако и у области језика. *Љетопис црковни* издат је први пут 1996. године. Издање је, према латиничној верзији рукописа, приредио Мато Пижурица у два тома.

Језик овог дела једино је проучаван у студији М. Пижурице *Језик Андрије Змајевића* (1989) где се говори и о значају дела Андрије Змајевића за дијакроно усмерена језичка истраживања. Време настанка дела – друга половина 17. века – сведочи о изузетности књижевног рада Андрије Змајевића. Управо у овом периоду можемо видети резултате учвршћивања низа језичких промена, који су уобличавали коначну физиономију наших дијалеката, али уочљиви су нам и елементи који сведоче о још непревремелим процесима (Пижурица 1989: 25). Занимљива је и чињеница да се Пераст налази на међи две снажне миграционе струје (једне из Херцеговине, друге из Црне Горе) и да има специфичне микродијалекатске одлике (Пижурица 1989: 26–27). Андрија Змајевић у свом делу уводи новине: *Љетописом* започиње један књижевни жанр на народном језику, мења праксу да се слична дела пишу на латинском и италијанском језику и прелази с усменог говора на писани језик (Пижурица 1989: 370). Пижурица у својој студији детаљно испитује графију, правопис, гласовни систем и морфологију у делу Андрије Змајевића. Истраживања синтаксе углавном су фрагментарна и односе се на синтаксу падежа и глагола, али нема систематичне анализе. Аутор даје само напомене о реду речи, конгруенцији и синтакси реченице. Имајући на уму ову чињеницу, трудимо се да овај рад представља својеврсну допуну обимне студије, јер ће се осветлити управо синтакса реченице у *Љетопису црковном*.

3. Предмет, корпус и методологија истраживања

Предмет нашег истраживања јесте реченична линеаризација у *Љетопису црковном* из друге половине 17. века. У раду ћемо се ослањати на досадашња релевантна испитивања у оквиру историјске синтаксе. Обратиће се пажња и на истраживања реченичне линеаризације у старосрпском језику 12. и 13. века, те у складу с тим резултатима поставиће се и хипотезе и очекивања за пресек

стања у 17. веку. Грађа за анализу ексцерпирана је из првог тома издања које је приредио Мато Пижурица. Анализирана је целокупна грађа, те се у раду дају примери свих реченичних модела потврђених у Змајевићевом делу. Реченична линеаризација у језику Андрије Змајевића биће анализирана из перспективе позиционог односа предиката, субјекта и објекта. У фокусу анализе су позициони односи: а) предиката и субјекта, б) предиката и директног објекта, в) предиката и индиректног објекта. Грађу за овај рад чине све просте реченице формиране око личног глаголског облика у функцији предиката у којима је исказан бар још један реченични члан (субјекат, директни или индиректни објекат) у првом тому *Љетописа црквоног*. Сложена реченица је доследно дељена на мање синтаксичке јединице (предикативне реченице), те се у оквиру просте реченице одређивао модел реченичне линеаризације. Разматрани су само они примери где је експлициран предикат.⁵ Посебно су издвајани примери са инкорпорираним реченичним конституентима. Након што су забележени и издвојени модели реченичне линеаризације, вршена је класификација модела на двочлане (SV, VO, ViO), трочлане (SVO, SViO, VOiO) и четворочлане (SVOiO) структуре. Анализирали смо све могуће комбинаторне низове горепомнутих структура. Даље је вршена статистичка анализа примера која је обухватила позиционе односе: предиката и субјекта, предиката и директног објекта и предиката и индиректног објекта. Према критеријуму фреквенције, одређен је базични модел низања реченичних конституената. Тумачена је промена фреквенцијског односа у односу на семантичку класу глагола у функцији предиката уз који се појављују остали реченични чланови, као и у односу на комуникативну перспективу просте реченице.

Циљ рада јесте преглед реченичне линеаризације у језику Андрије Змајевића. Статистичка анализа реченица показује који модели низања реченичних конституената се издвајају као доминантни. Реченична линеаризација у другој половини 17. века посматра се у односу на старије стање, али се трага и за извором иновација и сагледавају се узроци, механизми и правци промена. У ширем смислу, рад доприноси бољем разумевању синтаксичке конфигуративности као развојног континуум.

4. Резултати истраживања

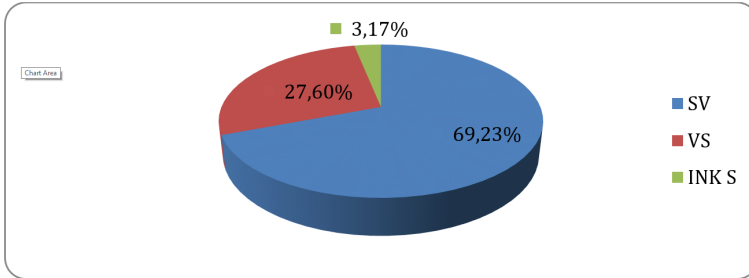
Ексцерпирану грађу чини 7957 предикатских реченица. Четворочлани комбинаторички низови потврђени су у 131 реченици, трочлани у 1970 реченица, а двочлани као најбројнији у 5566 реченица. Истраживање је обухватило и реченице са инкорпорираним реченичним члановима (290 примера). Сви потврђени комбинаторни низови пропраћени су одговарајућим примерима, а у анализи су изнесени и резултати истраживања који су статистички обрађени.

4.1 Позициони однос предиката и субјекта

Статистичка анализа реченица које уз предикат садрже и експлициран субјекат (независно од експлицираности осталих реченичних чланова) показује да је у старосрпском језику Андрије Змајевића субјекат доминантно препонован предикату. Фреквенцијски однос SV и VS модела позиционирања субјекта и

5 Енклитички облици личних заменица у функцији директног или индиректног објекта се не узимају као релевантни за ово истраживање, будући да је линеаризација енклитика регулисана посебним механизмима дистрибуције (Павловић 2013: 83).

предиката износи 69,23% : 27,60% у корист SV модела, па би се исти модел могао сматрати и базичним. Забележени су и примери са инкорпорираним субјектом, који обухватају 3,17% укупног броја регистрованих примера. На графикону који следи можемо видети њихов процентуални однос.

Графикон 1. Фреквенцијски однос позиционирања предиката и субјекта.

Фреквенцијски однос субјекта и предиката може варирати с обзиром на експлицираност осталих реченичних конституената, односно с обзиром на рекцијски потенцијал глагола у функцији предиката. Однос препонованости (а) и постпонованости (б) субјекта према предикату остаје на нивоу просечног односа у случају када су у реченици експлицирани само субјекат и предикат (67% : 33%) (1). У случајевима када је предикат представљен транзитивним глаголом с исказаним директним објектом базични модел SV се појављује у 81% примера, а VS модел у 19% анализираних реченица (2). У трочланим структурама са исказаним индиректним објектом овај просечни однос се не мења, субјекат је препонован предикату у око 67% забележених примера, док је у 33% примера субјекат постпонован предикату (3). У четворчланим структурама формираним око предиката чија рекција подразумева појаву и директног и индиректног објекта субјекат је доминантно препонован предикату, о чему сведочи приближно 80% забележених четворчланих реченичних структура (4). Реченичне моделе SV (а) и VS (б) можемо пратити кроз примере који следе:

- (1a) [SV] војвода добријех духова Михаило Арканђел уста (28);
- (1б) [VS] сиде анђео Божји с неба (266);
- (2a) [SVO] кршћани у Антиокији скупише милостињу (222);
- [OSV] Троју Грци узеше (76);
- [SOV] мнози неврјерници свету вјеру пригрлише (244);
- (2б) [OVS] кости његове поштоване ископа Ное (34);
- [VOS] Скупи тада војску своју краљ (189);
- [VSO] ослободи Калигула Агрипу (196);
- (3a) [SViO] Моизес потом тога заповидје пуку израелскому (29);
- [SiOV] он њима каза (82);
- (3б) [VSiO] учини Ное Г-ну Богу (36);
- [ViOS] Наруга се њима краљ (60);
- [iOVS] Араму пода Г-н Бог (42);
- (4a) [SVOiO] Ова милостива жена пода обрусак Г-ну (190);

- [SViOO] Царограђани дијелише убозијем кухану пшеницу (444);
 [SOViO] СС. АГАПИС и Кионија ... дух свети предаше Г-ну Богу (229);
 [SOiOV] он бесједу свему пуку учини (480);
 [SiOOV] пук Јеремији и Баруку пода руку (558);
 [SiOOV] А Абрам њему... десетине од свега плијена приказа (43);
 [iOSVO] Њему Јустин философ и мученик пода књиге (263);
 [OSViO] какву тугу та ствар имаше задати њих оцу (54);
- (46) [VSOiO] напртише ончас разбојници криж тешки Г-ну (190);
 [VOSiO] пода област Г-н Бог истом нечистому духу (55);
 [ViOOS] преда Г-ну Богу дух свој чиста дјевица (236);
 [OVSiO] Велико мноштво злата и сребра ... како првине добића свога приказа Јосве Г-ну Богу (67);
 [OViOs] када мирно живљење допусти кршћаном Марија (454).

Доминантност SV модела реченичне линеаризације у односу на VS модел разматрана је и кроз семантичку вредност глагола у функцији предиката. Најчешће семантичке класе глагола су: глаголи кретања, глаголи комуникативних радњи, егзистенцијални глаголи, каузативи, глаголи перцепције, те глаголи из семантичке класе промена власништва.⁶

Фреквенцијски однос SV (а) и VS (б) модела реченичне линеаризације уз глаголе кретања остаје мање-више на нивоу просечног (65% : 35%) (5), као и уз каузативе (66% : 34%) (6) и глаголе промене власништва (61% : 39%) (7):

- (5а) Само његово име чујући, нечисти духови бјежаше (299);
 (5б) ... уљезе Ное и сва чељад његова (36);
 (6а) ... како Јесукрст наређујући с. причешће на напокоњој вечери учини (259);
 (6б) учинио бјеше њеки мађионик (453);
 (7а) Бог дао, Бог узео (55);
 (7б) Дао Г-н Бог (374).

Када је реч о глаголима егзистенције, учесталост модела VS (8б) расте на рачун SV (8а) модела у односу на просечан фреквенцијски однос SV и VS реченичне линеаризације, јер се овај модел јавља у око 78% забележених примера. У егзистенцијалним реченицама испољава се изразито одступање од основног модела позиционирања субјекта према предикату. Овај тип реченице потврђује релевантност комуникативне реченичне перспективе већ у старосрпском језику, али и комуникативну фокусност реченичног краја (Павловић 2013: 77). Примери са глаголима егзистенције у функцији предиката следе:

- (8а) Жене Словинкиње при Волзи ријечи у стране сјеверње бише (71);
 (8б) Би овијех год^{ишта} Јове краљ од Кандије (47).

Глаголи *преминути*, *умрети* и *починути* због учесталости заврешују посебну пажњу. Овим глаголима обележавају се збивања у људима (изазвана природним појавама или закономernosћима), те се уз њих обавезно јавља субјекат (Мразовић, Вукадиновић 2009: 70). Препоновани субјекат уз предикат представљен једним од ових глагола јавља се готово редовно, те се VS модел у овим

случајевима сматра изузетком. Фреквенцијски однос SV (а) и VS (б) модела реченичне линеаризације уз ове глаголе износи 94,8% : 5,2% (9):

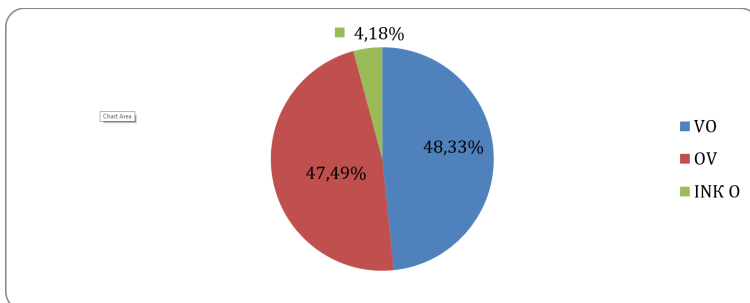
- (9а) С. Ђермано, Теофило, Чесарио и Витале у Чесарији Кападоочије ради с. вјере преминуше (313);
 С. ТЕОДОТО, бискуп Чириније, пошто ради свјете вјере многа подније, у Ципру мирно почину (410);
 он ради вјере његове хтје умријети (281);
- (9б) Када умрије Несторио... (491).

Однос препонованости и постпонованости субјекта уз глаголе комуникативних радњи је приближно 47% : 53%, што наводи на закључак да се сразмерно употребљавају оба модела. Међутим, учесталост модела VS расте уз одређене глаголе из ове класе, пре свега уз глаголе *писаџи* и *цениџи* (однос SV и VS износи 35% : 65% у корист VS модела). Змајевић своје изворе наводи глаголским фразама са глаголима *писаџи* и *цениџи* (како *цијени* ..., како *пише*...), те претпостављамо да се овај процентуални однос мења управо због честе употребе ових формулаичких исказа. Типични примери VS модела уз ове глаголе су (10):

- (10) како *цијени* с. Иван Златоуст (31);
 како *пише* Јустино (71).

4.2. Позициони однос *предикатџа* и *директног објектџа*

Статистичка анализа реченица из *Љетописа црковног* које уз експлициран предикат садрже и директни објекат (независно од експлицираности осталих реченичних конституената) показује стање превирања међу моделима позиционирања предиката и директног објекта, те у овом случају не можемо одредити базични модел позиционирања. У овом делу готово подједнако заступљена су оба модела, а фреквенцијски однос између модела VO и OV нам то и сведочи – 48,33% : 47,49%. У преостала приближно 4% примера уочене су реченичне структуре са интерпонованим директним објектом. Графикон који следи илуструје процентуалну заступљеност горепомнутих модела.

Графикон 2. Фреквенцијски однос *позиционирања предикатџа* и *директног објектџа*.

Овај фреквенцијски однос готово и да не варира у зависности од тога да ли дата реченица с транзитивним глаголом у функцији предиката има експлициран субјекат и(ли) индиректни објекат. У овом готово изједначеном фреквенцијском односу модела VO и OV одражавају нам се још увек непреврели процеси на пољу реченичне линеаризације, али и развоја транзитивности.

У оним случајевима где су исказани само предикат и директни објекат фреквенцијски однос износи 53% : 47% у корист VO модела (11). Постпонован (а) и препонован (б) директни објекат према предикату, односно моделе VO (а) и OV (б) можемо уочити у наредним реченицама издвојеним из корпуса:

(11а) [VO] У четвртак створи од воде сваку врсту риба и птица (29);

(11б) [OV] дух свој у руке Божје преда (349).

У односу на просечан фреквенцијски однос VO и OV модела реченичне реализације (53% : 47%) учесталост VO модела расте уз предикате представљене глаголима перцепције (63% : 33%) (12) и уз глаголе поседовања (59% : 49%) (13), а опада уз каузативне глаголе (38% : 62%) (14):

(12) када видје голубицу (217);

(13) Има милост од пророчанства (473);

(14) Учини ПРОГОНСТВО II (243).

У реченицама у којима је експлициран и субјекат процентуални однос се незнатно мења (48% : 52%) у корист OV модела. Постпонован (а) и препонован (б) директни објекат према предикату у трочланим низовима са експлицираним субјектом можемо уочити у наредним реченицама издвојеним из корпуса (15):

(15а) [VSO] чу Саул тугу пука овога (87);

[VOS] Поздрављ^{ају} вас сви свети (235);

[SVO] Ово год^{иште} с. Хелена изнађе дрво светога крижа у Јерусалиму (422);

(15б) [SOV] Младић одведен у ропство велике туге подније (545);

[OVS] Душу његову видјеше калуђери (549);

[OSV] Његову славу с. Иван Златоуст приповиједа (406).

У трочланим реченичним низовима које чине, поред предиката, директни објекат и субјекат може се уочити јака хомогеност предикатске фразе, тј. контактност директног објекта и транзитивног глагола у функцији предиката. Наиме, у реченицама у којима је уз транзитивни глагол експлициран и субјекат, директни објекат се може наћи у дистантној позицији према транзитивном глаголу као свом управном члану (по VSO односно OSV моделу) (Павловић 2013: 80), али су такве нехомогене конструкције регистроване само у 15% примера. Приметна је учесталост хомогене предикатске фразе односно модела VO и OV без интерпонованог субјекта. Хомогене конструкције подразумевају следеће низове: SVO, VOS, SOV и OVS, који су регистровани у 85% примера. Овакав однос хомогених и нехомогених предикатских фраза „недвосмислен је показатељ јачања предикатске фразе као језгра нове централизоване реченице, својствене конфигуративној синтакси“ (Павловић 2013: 81).

Трочлане структуре са експлицираним директним и индиректним објектом показују да је у око 58% случајева директан објекат препонован предикату (16б), а у 42% примера уочава се постпонованост директног објекта (16а):

(16а) [VOiO] створи Еву жену Адаму (30);

[ViOO] пода Есауну крух, смок и вино (47);

[iOVO] Црквами и убозијема раздијели сва добра своја (511);

- (166) [OV_iO] душу своју преда Г-ну Богу (459);
 [O_iO_iV] један дио блага сестри пода (486);
 [iOOV] Људма разумнијем велику љубав наноси (240).

Препонованост директног објекта предикату чешћа је у оним случајевима у којима је експлицитан и индиректни објекат, а индиректни објекат постпонован је директном објекту у приближно 60% анализом обухваћених примера.

И изоловане четворочлане конструкције где је исказан и субјекат и индиректни објекат сведоче о стању превирања између модела VO (a) и OV (б) (49% : 51%) (17):

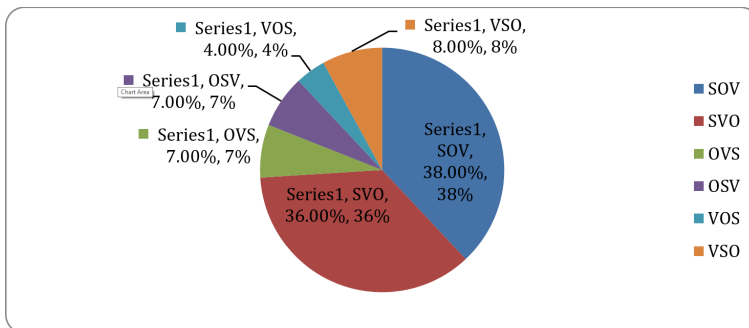
- (17a) [SiOVO] Да сваки судач осуђенијем има дати бријеме (539);
 [SVO_iO] Ова милостива жена пода обрусац Г-ну (190);
 [VOS_iO] пода област Г-н Бог истом нечистому духу (55);

- (17б) [SiOOV] с. Петар, опћени пастир, истому краљеству бискупе одреди (200);
 [OV_iOS] Исту ствар писа цесару с. Чирило (436);
 [iOOVS] Неправедној жени ту ствар обећа Ликурго (110).

Посебно занимљиво за дијахрона истраживања реченичне линеаризације јесте посматрати фреквенцијски однос трочланих реченичних модела са експлицитним субјектом и директним објектом. Анализа нашег корпуса показала је слободну линеаризацију главних реченичних чланова, будући да су корпусно потврђени сви могући низови и то: SOV 38% (18), SVO 36% (19), OVS 7% (20), OSV 7% (21), VOS 4% (22), VSO 8% (23):

- (18) [SOV] Он Брута и Касија, Цесарове убојице, у Македонији предоби (157);
 (19) [SVO] Потом тога, Александро учини племениту гозбу (140);
 (20) [OVS] ПРОГОНСТВО прво учини речени цесар (230);
 (21) [OSV] Његову славу с. Иван Златоуст приповиједа (406);
 (22) [VOS] [...] узе Бабилонију Чиро (130);
 (23) [VSO] [...] у том боју уфити Темоклен госпођу племениту (137).

На графикону који следи можемо видети фреквенцијски однос трочланих реченичних низова.

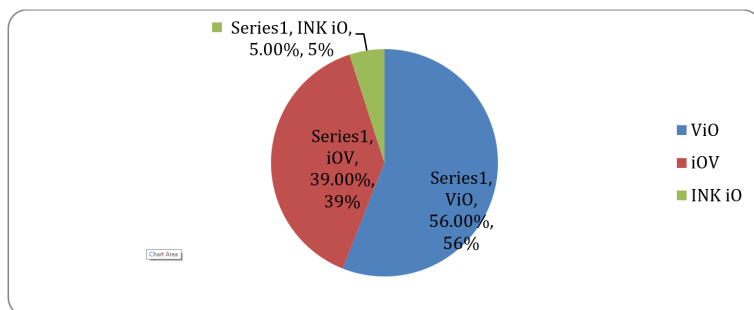

Графикон 3. Фреквенцијски однос трочланих реченичних низова.

Ниједан трочлани модел се не може издвојити као базичан, али уочавамо да су управо стари активни модел SOV и нови номинативни SVO модел заступљени у преко 70% регистрованих примера. У 45% забележених трочланих модела предикат се налази на финалном месту у реченици. Видимо да се одлике старијег синтаксичког система доста добро чувају у језику Андрије Змајевића, а на смештање предиката у финалну позицију у реченици могли су утицати и латински текстови који су му служили као извор (Пижурица 1989: 370).

4.3. Позициони однос предиката и индиректног објекта

Независно од експлицираности осталих реченичних конституената, постпоновани индиректни објекат јавља се у приближно 56% случајева, док је у 39% обрађених примера индиректни објекат препонован предикату у реченици. Примери са инкорпорираним индиректним објектом заступљени су у око 5% анализираних реченица. Графикон 4 илуструје процентуалну заступљеност модела са индиректним објектом.

Графикон 4. Фреквенцијски однос позиционирања предиката и индиректног објекта.

С обзиром на добијене резултате базични модел ни у овом позиционом односу не можемо утврдити, али је јасна тенденција раста ViO модела на рачун iOV модела. Предочени фреквенцијски однос варира у зависности од тога да ли је уз индиректни објекат исказан и субјекат и(ли) директни објекат. Однос постпонованости (а) и препонованости (б) индиректног објекта према предикату у реченицама са експлицираним субјектом (без директног објекта) износи приближно 68% : 32% (24), у реченицама са експлицираним директним објектом (без експлицираног субјекта) 52% : 48% (25) и у реченицама са експлицираним и субјектом и директним објектом однос остаје непромењен (52% : 48%) (26):

- (24a) [VSiO] рече Спаситељ неком младићу (534);
[SViO] анђеоло рече с. Дјевици (174);
- (24б) [SiOV] мнози неvjерници к свету¹ вjери приступише (459);
[iOVS] Такому човjеку несхарну по ови начин говори Помпео (153);
- (25a) [ViOO] приведе к свету¹ вjери многе Жудjеле (486);
[VOiO] преда душу свому Створитељу (206);
[OViO] фалу узда Богу (167);
- (25б) [iOOV] Брату Александру жену оте (155);
[OiOV] половину свиjех добара своиjех хjери пода (118);
[iOVO] Црквами и убозиjема раздиjели сва добра своја (511);

- (26a) [SVOiO] Тобија пода фалу Г-ну (118);
 [VSiOO] Тада посла Г-н Бог к Јозефу анђела свога (163);
 [ViOSO] породити ће теби Ана дјевицу (161);
- (26б) [SiOVO] пук Јеремији и Баруку пода руку (558);
 [iOVSO] У путу младићу посла Г-н Бог анђела Рафаела (117);
 [iOOVS] Али мени истину кажу они (173).

У реченицама у којима је уз индиректни објекат експлициран и субјекат индиректни објекат постпонован је субјекту у 80% случајева.

У реченичним низовима са индиректним и директним објектом, индиректни објекат је постпонован директном у скоро две трећине случајева. Фреквенцијски однос између OiO и iOO модела позиционирања директног и индиректног објекта износи 63% : 37% у корист препонованог директног објекта.

У овим трочланим низовима и индиректни и директни објекат постпоновани су у око 40% случајева. Ипак, веза предиката и директног објекта јача је од везе предиката и индиректног објекта, јер је први тип везе разбијан интерпоновањем индиректног објекта у 38% случајева, док је други тип везе разбијан интерпоновањем директног објекта у 62% случајева.

Иако горенаведени примери показују да предикат представља језгро у „синтагматском низу у коме објекат аналогно свом циљном статусу следи предикату представљеном транзитивном глаголу” (Павловић 2013: 79), ексцерпирана грађа из *Љештојиса црквоног* показује да се у трочланим структурама са исказаним директним и индиректним објектом предикат у 40% забележених случајева јавља у финалној позицији у реченици.

Када је реч о реченицама у којима је експлициран само индиректни објекат уз предикат, учесталост ViO (a) расте на рачун iOV (б) и њихов фреквенцијски однос приближно износи 65% : 35% (27):

- (27a) [ViO] сагријеши Г-ну Богу (31);
 (27б) [iOV] убозијем раздијели (265).

4.4. Инкорпорирани реченични конституенти

О присуству трагова синтаксичке неконфигуративности у језику Андрије Змајевића сведочи нам, поред слободне линеаризације реченичних конституената, и дисконтинуираност глаголског комплекса⁷. Управо у реченицама у којима се јавља сложени предикат или сложени глаголски облик у функцији предиката долази до инкорпорирања субјекта и(ли) објекта. Елементи глаголског комплекса нису повезани и њихов пермутиран поредак отвара место за интерполирање једног или више реченичних чланова. У корпусу је регистрован релативно низак проценат оваквих структура у односу на укупан број примера.

Када је у питању позициони однос предиката и субјекта, примери са инкорпорираним субјектом обухватају 3,17% (28):

- (28) имаше Г-н Бог ослободити исти град од непријатеља (555).

⁷ Глаголски комплекс је структура која се састоји само од глаголских елемената. У глаголском комплексу се увек јавља један самосталан (пунозначан) глагол и још један или више несамосталних глагола. (Мразовић 2009: 173)

У позиционом односу предиката и директног објекта у приближно 4% примера уочене су реченичне структуре са интерпонованим директним објектом (29):

(29) узеше месо и рибу благовати (38).

Примери са инкорпорираним индиректним објектом заступљени су у око 5% анализираних реченица са индиректним објектом (30):

(30) настоја и пријатељу и непријатељу угодити (129).

У корпусу су евидентирани и примери са више интерпонованих реченичних чланова у једној реченици (31):

(31) бјеше његовој хѣри драги ками на потхрану подао (432) [инкорпорирани iO и O];

не хтје те наредбе Помпео послушати (151) [инкорпорирани O и S].

4.5. Преглед регистрованих четворочланих низова

Анализа проширених реченичних модела са експлицираним субјектом, директним и индиректним објектом показује да се предикат у финалној позицији налази у приближно 30% обрађених четворочланих конструкција. С друге стране, потврђени су и низови у којима је предикат у иницијалној реченичној позицији, и то у око 10% примера. Доминантност базичног SV модела присутна је и у четворочланим реченичним конструкцијама (79,4%).

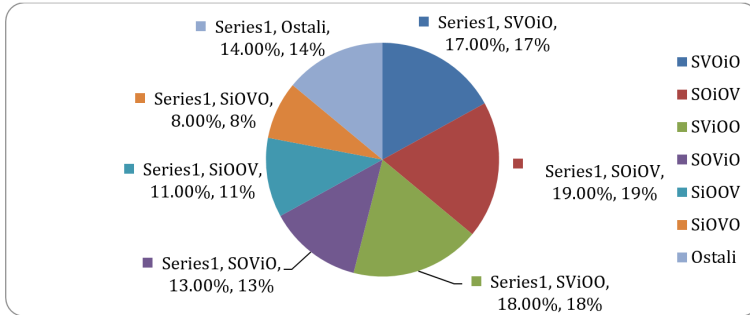
Анализа четворочланих низова у којима је субјекат препонован предикату показује следећу структуру: SOiOV 19%, SVOiO 17%, SViOO 18%, SOViO 13%, SiOOV 11% и SiOVO 8% (32):

- (32) [SOiOV] С. ЧЕЧИЛИЈА ... дјевство своје Г-ну Богу завјетова (293);
[SVOiO] Збор пода цесарство МАКСИМИНУ, ПУПИЈЕНУ и КЛОДИЈУ АЛБИНУ (295);
[SViOO] худоба показа Г-ну сва краљевства од свијета (179);
[SOViO] Дијакон учињен на мјесто његово свето еванђелије приповиједа народу (370);
[SiOOV] С. Петар, опћени пастир, истому краљевству бискупе одреди (200);
[SiOVO] С. Леон папа добитнику не диже злу мисао (524).

Приближно 14% четворочланих низова у којима је субјекат препонован предикату регистровано је у следећим моделима: OSViO, iOSVO, iOSOV, SiOOV, OSiOV и OiOSV (33):

- (33) [OSViO] и какву тугу та ствар имаше задати њих оцу (54);
[iOSVO] Њему Јустин философ и мученик пода књиге (263);
[iOSOV] Дјетету у колијевци пчеле сат медени у јуста учинише (480);
[SiOOV] а он њој дарове племените такође дарова (102);
[OSiOV] Ските, који у војсци цесаровој нахођаху се, и номада народе при Дунају с . Иван Златоуст ово год^{иште} к светој вјери приведе (484);
[OiOSV] На свакој љубави Јозефу браћа зафалише (54).

На графикону који следи можемо видети процентуалну заступљеност четворочланих реченичних низова, у којима је субјекат препонован предикату.

Графикон 5. Фреквенцијски однос четворочланих стируктура.

У *Љетопису црквном* као базични реченични модел издваја се SV образац, али због увида у разноликост комбинаторних четворочланих низова код Змајевића наводимо и регистроване примере у којима је субјекат постпонован предикату (34):

- (34) [VSOiO] посла Г-н Бог помор живини од Еђипта (61);
 [VOSiO] пода област Г-н Бог истом нечистому духу (55);
 [VSiOO] Прије тога објави Г-н Бог истом народу ову невољу (239);
 [iOVOS] да њима ... украдоше тијело ученици Господинови (194);
 [ViOOS] преда Г-ну Богу дух свој чиста дјевица (236);
 [iOOVS] Г-ну Богу посветилиште прикажује с. апосто (204);
 [OVViOS] Исту ствар писа цесару с. Чирило (436);
 [iOVSO] Фочиону, философу, Атењезу, овога год/ишт/а посла Филип краљ од Мачедоније велико благо на дар (135);
 [OVSiO] И овога сна зламење показа Данијел краљу (127);
 [ViOSO] у тамници посла к њима Марцијан жену своју (407).

5. Закључна разматрања

Статистички подаци о реченичној линеаризацији до којих смо дошли анализирајући корпус првог тома *Љетописа црквног* потврђују нам, пре свега, чињеницу да је синтаксичка конфигуративност фазична категорија (Павловић 2013: 13–14). У Змајевићевом језику затичемо слободну линеаризацију исказа, која је један од показатеља синтаксичке неконфигуративности, али у појединим позиционим односима (првенствено предиката и субјекта) видимо јасне тенденције ка стабилизацији нових модела који су својствени језицима са развијеном синтаксичком транзитивношћу.

Дистрибуција субјекта, директног и индиректног објекта у односу на предикат је двојака. С једне стране, субјекат је препонован предикату у око 70% случајева с јасном тенденцијом раста (што је и очекивано с обзиром на време настанка дела – друга половина XVII века), а с друге стране, позициони односи предиката и директног објекта и предиката и индиректног објекта показују стање превирања међу синтаксичким обрасцима и фазу у развоју синтаксичке транзитивности. Фреквенцијски однос модела VO и OV нам то и сведочи – 48,33% : 47,49%. Постпоновани индиректни објекат се јавља у приближно 56% случајева, док је у 39% обрађених примера индиректни објекат препонован предикату у реченици.

Реченична линеаризација у *Љетопису црквном* из друге половине XVII века архаичнија је у односу на реченичну линеаризацију пословноправне писмености XII и XIII века.⁸

Очекивана постпонованост објеката предикату није доминантна, а претпостављене узроке можемо тражити у специфичностима Змајевићевог стила и дела. На овакав поредак реченичних елемената могли су утицати текстови на латинском и италијанском језику који су били Змајевићев извор (Пижурица 1989: 370), али и сама врста књижевног дела у ком аутор ређајући црквене достојнике умножава и формулаичке изразе који се циклично понављају (Пижурица 1989: 371). Ауторова тежња да предикат смести у финалну позицију у реченици такође је утицала на фреквенцијске односе датих реченичних модела, што потврђује релевантност комуникативне реченичне перспективе већ у старосрпском језику, али и комуникативну фокусност реченичног краја (Павловић 2013: 77). У реченичним низовима са индиректним и директним објектом видимо учесталост природног, немаркираног низа реченичних чланова, где је индиректни објекат постпонован директном у скоро две трећине случајева. Фреквенцијски однос између OiO и iOO модела позиционирања директног и индиректног објекта износи 63% : 37% у корист препонованог директног објекта.⁹

Широк спектар реализација трочланих и четворочланих реченичних модела упућују на слободну линеаризацију реченичних конституената, мада се и у овим структурама по учесталости издвајају само поједини модели. Испитивање трочланих реченичних модела показало је следећу фреквенцијску структуру: SOV 38%, SVO 36%, OVS 7%, OSV 7%, VOS 4%, VSO 8%. У нашем корпусу не можемо издвојити један трочлани модел као базичан, али уочавамо да су управо стари модел SOV и нови SVO заступљени у преко 70% регистрованих примера. У овом синхронном пресеку њихов готово изједначен фреквенцијски однос сведочанство је „развојног средокраћа” између старог полазног и новог циљног развојног модела (Павловић 2013: 85). Језички систем затечен у *Љетопису црквном* налази се на средини фазичног развојног континуума, а фреквенцијским растом SVO модел дефинисаће правац развојног кретања датог језичког система. Остали трочлани обрасци (OVS, OSV, VOS и VSO) заступљени су у мање од 30% примера, те стичу одлике маркираних модела. Ако упоредимо ове реченичне низове са истим из корпуса пословноправне писмености XII и XIII века, установићемо опет архаичнију ситуацију у Змајевићевом делу.¹⁰

Различити комбинаторни низови у четворочланим структурама потврђују постепеност развоја синтаксичке транзитивности и слободну линеаризацију у језику Андрије Змајевића. Потврђени су следећи низови у којима је субјекат препонован предикату: SVOiO (17%), SOiOV (19%), SViOO (18%), SOViO (13%), SiOOV (11%) и SiOVO (8%). Приближно 14% четворочланих низова у којима је субјекат препонован предикату регистровано је у следећим моделима: OSViO, iOSVO,

8 Статистичка анализа корпуса пословноправне писмености XII и XIII века показује доминантну постпонованост и директног и индиректног објекта према предикату (VO 67,4% : OV 32,6% и ViO 89,1% : iOV 32,6%), што недвосмислено указује да се развојем синтаксичке транзитивности стари активни (SOV) модел реченичне линеаризације смењује новим SVO моделом низања реченичних конституената (Павловић: 2013: 84–85).

9 Готово исти фреквенцијски однос затиче се и у пословноправној писмености XII и XIII века (OiO 64,6% : iOO 35,4%) (Павловић 2013: 84).

10 У пословноправној писмености XII и XIII века фреквенцијски однос могућих модела позиционирања ова три базична реченична конституента је следећи: SVO 51,1%, VSO 14,6%, OVS 13,5%, SOV 8,3%, VOS 7,3%, OSV 5,2% (Павловић 2013: 84).

iOSOV, SiOOV, OSiOV и OiOSV. Анализа проширених реченичних модела са експлицираним субјектом, директним и индиректним објектом показује да се предикат у финалној позицији налази у приближно 30% обрађених четворочланих конструкција. С друге стране, потврђени су и низови у којима је предикат у иницијалној реченичној позицији и то у око 10% примера. Доминантност базичног SV модела присутна је и у четворочланим реченичним конструкцијама (79,4%).

Све наведене статистичке чињенице наводе на закључак да је реорганизација реченице у старосрпском језику дуготрајан и постепен процес, а ретки, маркирани реченични модели су трагови организације некадашњег синтаксичког система. О присуству трагова синтаксичке неконфигуративности у језику Андрије Змајевића говори нам, поред слободне линеаризације реченичних конституената, и дисконтинуираност глаголског комплекса односно примери са инкорпорираним субјектом и(ли) објектом. Претпостављамо да се и иза оваквих реченичних низова крије ауторова тежња за смештање предиката у финалну реченичну позицију.

Резултати испитивања позиционог односа предиката, субјекта и објекта потврђују да „језик Андрије Змајевића има значајних старина и у реду речи” (Пижурица 1989: 395). Шта је и у коликој мери утицало на реченичну хијерархизацију код Змајевића остаје отворено питање. Без дубље анализе, која би подразумевала и укључивање латинског текста (Пижурица 1989: 371), не можемо са сигурношћу утврдити да ли је на реченичну линеаризацију утицао латински односно италијански језик, особености књижевне врсте, дијалекатска реалност и одвећ акумулирани романски утицаји или је у питању специфичност пишчевог стила.

Извор

Змајевић 1996: А. Змајевић, *Љетопис црковни*, Том I [приредио М. Пижурица], Цетиње: Обод.

Литература

- Бојовић 2006: З. Бојовић, *Љетопис црковни Андрије Змајевића, Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима* II, 25–37.
- Грковић-Мејдор 2007: Ј. Грковић-Мејдор, *Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци, Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова I*, 249–266.
- Грковић-Мејдор 2007: Ј. Грковић-Мејдор, *Развој синтаксичке транзитивности, Зборник Маџице српске за славистику* 71–72, 417–433.
- Грковић-Мејдор 2008: Ј. Грковић-Мејдор, *Ка реконструкцији прасловенске синтаксе, Зборник Маџице српске за славистику* 73, 71–83.
- Мразовић, Вукадиновић 2009: П. Мразовић, З. Вукадиновић, *Граматика српског језика за сџранце*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Павловић 2013: С. Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Пижурица 1989: М. Пижурица, *Језик Андрије Змајевића*, Титоград: ЦАНУ.
- Пижурица 1996: М. Пижурица, *Андрија Змајевић – живот и рад*, у: А. Змајевић *Љетопис црковни*, Цетиње: Обод.

SENTENCE LINEARIZATION IN ЉЕТОПИС ЦРКОВНИ BY ANDRIJA ZMAJEVIĆ

Summary

The paper analyzes sentence linearization in the corpus of the first volume of the *Љетопис црковни* (eng. *Church Chronicle*) from the second half of the 17th century. Sentence linearization is interpreted in light of the development of syntactic configurability and syntactic transitivity. The positioning of the subject, predicate, and object in the language of Andrija Zmajević is discussed. Two-part (SV, VO, ViO), three-part (SVO, SViO, VOiO), and four-part (SVOiO) sentence structures were isolated and analyzed. The results confirm the fact that syntactic configurability is a phase category. The SV model is distinguished by its frequency as the basic one in all sentence structures, while the almost equal frequency ratio of the VO/OV and ViO/iOV models reflects still immature processes in the field of sentence linearization, but also the development of transitivity.

Keywords: Old Serbian language, word order, sentence linearization, syntactic transitivity, *Љетопис црковни*, Andrija Zmajević

Dragana S. Trivaković